

ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΚΑΙ ΚΡΙΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΥ

από την Μαρία Πετμεζίδου

Ματασαγγάνης Μ. (επιμ.), 1999, *Προοπτικές του κοινωνικού κράτους στη Ν. Ευρώπη*, Αθήνα, Ελληνικά Γράμματα.

Ο τόμος αυτός αποτελεί σημαντική συμβολή στην ελληνική βιβλιογραφία γύρω από τα ζητήματα του κοινωνικού κράτους. Η εστίαση στο διάλογο για τα χαρακτηριστικά του νοτιοευρωπαϊκού μοντέλου κοινωνικής προστασίας και στις μεταρρυθμιστικές διαδικασίες που βρίσκονται σε εξέλιξη στη Νότια Ευρώπη κατά τα τελευταία χρόνια ενισχύει ακόμη περισσότερο το ειδικό βάρος της συμβολής, καθώς αυτή η συλλογή κειμένων αποτελεί το πρώτο βιβλίο που εκδίδεται στην ελληνική γλώσσα για τις τάσεις και τις προοπτικές της κοινωνικής πολιτικής στη Νότια Ευρώπη.

Το βιβλίο περιλαμβάνει τις εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν σε συνέδριο το οποίο οργάνωσε η «Εταιρεία Πολιτικού Προβληματισμού "Ν. Πουλαντζάς"» το Δεκέμβριο του 1997, στην Αθήνα. Εκδίδεται σε μια πρόσφορη χρονική στιγμή, όχι μόνον γιατί το κοινωνικό κράτος υφίσταται ισχυρές μεταρρυθμιστικές πιέσεις τα τελευταία χρόνια, αλλά και γιατί σχετικά πρόσφατα τα συστήματα κοινωνικής προστασίας στη Νότια Ευρώπη έγιναν αυτά καθαυτά αντικείμενο σε βάθος

μελετών με στόχο τη διερεύνηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών τους (καθυστερημένη ανάπτυξη του κοινωνικού κράτους, όξυνση της δημοσιονομικής κρίσης και εμφάνιση τάσεων αναδιάρθρωσης προτού εδραιωθεί η καθολική κατοχύρωση των κοινωνικών δικαιωμάτων του πολίτη).

Ο συλλογικός αυτός τόμος συνδυάζει δύο στόχους. Πρώτον, βοηθά τον Έλληνα αναγνώστη να προσεγγίσει τον *ακαδημαϊκό διάλογο* για την ανάλυση των συστημάτων κοινωνικής προστασίας στη Νότια Ευρώπη, ενώ διανοίγει προοπτικές για την προώθηση της συγκριτικής ανάλυσης από την ελληνική ακαδημαϊκή κοινότητα. Δεύτερον, επιχειρεί να διερευνήσει το *πολιτικό πεδίο* διαμόρφωσης επιλογών κοινωνικής πολιτικής στις χώρες της Νότιας Ευρώπης κατά τα τελευταία χρόνια, σε άμεση συνάρτηση με τις πολιτικο-ιδεολογικές διαμάχες γύρω από συγκεκριμένες επιλογές, και τον τρόπο με τον οποίο οι διαμάχες αυτές αρθρώνονται με τις ευρύτερες αναζητήσεις της ευρωπαϊκής αριστεράς σήμερα.

Μια πρώτη ομάδα άρθρων εξετάζει τις βασικές συνιστώσες των κοινωνι-

κο-οικονομικών μεταβολών που καθιστούν αναγκαία τη μεταρρύθμιση του κράτους πρόνοιας. Το εξαιρετικά εμπειριστατωμένο άρθρο του Ferrera συνοψίζει και αναλύει τις θεσμικές, οργανωτικές και λειτουργικές ιδιομορφίες του νότιου μοντέλου κοινωνικής προστασίας και διαγράφει τις τάσεις ανασυγκρότησής του (με ιδιαίτερη αναφορά στην Ιταλία). Το άρθρο του Μαρσαγγάνη προβάλλει με μεγάλη σαφήνεια τα διλήμματα της μεταρρύθμισης του κοινωνικού κράτους στην Ευρώπη. Θίγει ζητήματα, τα οποία συνδέουν τη θεσμική δομή των καθεστώτων καπιταλισμού της ευημερίας (και ειδικότερα του κορπορατιστικού-συντηρητικού κράτους πρόνοιας) με τις τάσεις που χαρακτηρίζουν το οικονομικό πεδίο, την αγορά εργασίας, τη δημογραφική διάρθρωση και την κοινωνική στρωμάτωση, και διερευνά τις αλληλοσχετίσεις μεταξύ βασικών παραμέτρων της κρίσης του κράτους πρόνοιας (π.χ., τη σχέση ανεργίας και γήρανσης του πληθυσμού). Η επιχειρηματολογία που αναπτύσσει ο συγγραφέας συνδέει «την ανάγκη μεταρρύθμισης του κοινωνικού κράτους», όπως αυτό δομήθηκε κατά τη μεταπολεμική περίοδο, με την αδυναμία του πλέον «να επιτύχει τους ιστορικούς του στόχους».

Στο ενδιαφέρον άρθρο της για το κοινωνικό κράτος στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, η Λυμπεράκη προσπαθεί να ρίξει φως σε αντιλήψεις και ιδεολογήματα τα οποία προβάλλουν τη συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας ως επιτακτική ανάγκη σε συνθήκες εντεινόμενης παγκοσμιοποίησης της οικο-

νομίας. Μέσα από μια κριτική ανάγνωση αυτών των προοπτικών, προσπαθεί να διαλευκάνει τη σχέση ανάμεσα στις κοινωνικές δαπάνες και την ανταγωνιστικότητα, παρεμβάλλοντας στη σχέση αυτή τη σημαντική διάσταση της κοινωνικής συνοχής, η οποία επιδιώκεται μέσα από το κοινωνικό κράτος, ως βασική προϋπόθεση για την επίτευξη δυναμικών οικονομικών επιδόσεων. Τα άρθρα των Ρομπόλη και Ρασι επικεντρώνονται στις δραματικές αλλαγές, που συμβαίνουν στην αγορά εργασίας και την απασχόληση, και στις σημαντικές επιπτώσεις των αλλαγών αυτών στο σύστημα κοινωνικής ασφάλειας. Ειδικότερα, ο Ρασι διερευνά τις δυνατότητες διαμόρφωσης συνθηκών για την ανάπτυξη ενός ελαστικού μοντέλου ρύθμισης της αγοράς εργασίας (αντλώντας από την εμπειρία μεταρρυθμίσεων που επιχειρήθηκαν τα τελευταία χρόνια στην Ιταλία μέσα από έναν εργαζόμενο και ουσιαστικό κοινωνικό διάλογο). Αντιμετωπίζει εντόνως κριτικά τη νεοφιλελεύθερη εκδοχή της ελαστικοποίησης και επιχειρεί να διαγράψει ένα πλαίσιο εφαρμογής μέτρων ελαστικής ρύθμισης της αγοράς εργασίας το οποίο να εξασφαλίζει επαρκή κοινωνική προστασία. Στο πλέγμα των προτεινόμενων μέτρων, κεντρικό ρόλο παίρνουν οι υπηρεσίες εκπαίδευσης και κατάρτισης, που αναστοχάζονται στις συνθήκες της τεχνολογικής εξέλιξης, καθώς και ένα ευρύ φάσμα εξατομικευμένων υπηρεσιών υποστήριξης των κοινωνικά και οικονομικά μειονεκτούντων ομάδων, ιδιαίτερα των ανέργων, των νέων και των μονογονεϊκών οικο-

γεινιών (μέτρα τα οποία συνοπτικά αναφέρονται ως ενεργητικές πολιτικές για την απασχόληση).

Μια άλλη ομάδα άρθρων επικεντρώνεται σε επιμέρους θεσμικά γνωρίσματα της κοινωνικής προστασίας στη Νότια Ευρώπη. Στο ιδιαίτερα ενδιαφέρον άρθρο του, ο Hespanha τονίζει τη σημασία των πρωτογενών μορφών αλληλεγγύης και των άτυπων συστημάτων κοινωνικής υποστήριξης (οικογενειακών, συγγενικών, τοπικών δικτύων) με βάση το παράδειγμα της Πορτογαλίας. Η Garcia επισημαίνει τον κατακερματισμό της κοινωνικής ιδιότητας του πολίτη στη Νότια Ευρώπη και από τη σκοπιά αυτή επιχειρεί μια σύντομη αλλά περιεκτική ανάλυση και αξιολόγηση των πολιτικών ελαχίστου εισοδήματος στην Πορτογαλία, την Ισπανία και την Ιταλία. Οι Guillen και Cabiedes, στο άρθρο τους για το ισπανικό εθνικό σύστημα υγείας, προβάλλουν τη δυναμική της διαδικασίας αποκέντρωσης στον τομέα των υπηρεσιών υγείας σε μια χώρα με ομοσπονδιακή δομή και διερευνούν τα προβλήματα περιφερειακής χρηματοδότησης των υπηρεσιών αυτών (οι οποίες μαζί με τις υπηρεσίες εκπαίδευσης αντιπροσωπεύουν τα δύο τρίτα των συνολικών περιφερειακών δαπανών στην Ισπανία).

Το άρθρο του Pizzuti επικεντρώνεται στα προβλήματα που παρουσιάζονται στο πεδίο των συντάξεων, σε σχέση με τις δυσμενείς δημογραφικές εξελίξεις στην Ιταλία και εξετάζει τρόπους παρέμβασης και επίλυσης των προβλημάτων αυτών. Από την άλλη

μεριά, το άρθρο της Rinaldi παρέχει μια σύντομη αλλά περιεκτική επισκόπηση των κυβερνητικών μεταρρυθμίσεων στον τομέα της κοινωνικής προστασίας στην Ιταλία, στο πλαίσιο του οικονομικού προγράμματος 1998-2000, ενώ το άρθρο του Rossi φέρνει στο προσκήνιο το ζήτημα του κοινωνικού διαλόγου και της ανάγκης επίτευξης ευρείας κοινωνικής συναίνεσης, όχι μόνο γύρω από την αναγκαιότητα της μεταρρύθμισης –κάτι το οποίο θεωρείται δεδομένο–, αλλά κυρίως γύρω από το πώς πρέπει να γίνει η μεταρρύθμιση και ποιος θα την καθοδηγήσει.

Ο τόμος περιλαμβάνει επίσης κείμενα που εξετάζουν το κοινωνικό κράτος στην Ελλάδα. Θα επισημάνω το άρθρο του Τσακλόγλου για τη διαχρονική μελέτη των ανισοτήτων και της φτώχειας στην Ελλάδα, το οποίο μαρτυρεί την άρτια και εμβριθή γνώση του αντικειμένου από τον συγγραφέα, καθώς και τα ενδιαφέροντα άρθρα των Τηνίου, Σωτηροπούλου και Παπαδάκη γύρω από τις ιδιομορφίες του ελληνικού κοινωνικού κράτους και, ειδικότερα, γύρω από τις ανισότητες που δημιουργεί και αναπαράγει το σύστημα κοινωνικών ασφαλίσεων, το χρηματοδοτικό αδιέξοδο στο οποίο αυτό έχει περιέλθει και την αναγκαιότητα μιας ολοκληρωμένης μεταρρύθμισης μέσα από έναν ευρύ κοινωνικό διάλογο.

Είναι φανερό ότι οι επιχειρούμενες κοινωνικές μεταρρυθμίσεις στην Ιταλία από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 και μετά έχουν αυξημένο ειδικό βάρος στο βιβλίο αυτό. Η ενίσχυση του κοινωνικού διαλόγου στην Ιταλία (αλλά και

στην Πορτογαλία σε κάποιο βαθμό) κατά τα τελευταία χρόνια διανοίγει νέες και γόνιμες προοπτικές για ένα εναλλακτικό παράδειγμα κοινωνικής μεταρρύθμισης που προωθεί την κοινωνική συνοχή ως προϋπόθεση για την ανάπτυξη της εθνικής ανταγωνιστικότητας. Ένας νέος τύπος κοινωνικής συμφωνίας επιδιώκεται στις χώρες αυτές –ως προϋπόθεση για τις κοινωνικές μεταρρυθμίσεις– ο οποίος τείνει να απομακρύνεται από τη λογική του κλασικού κορπορατισμού που στόχευε κατ'εξοχήν στην άμεση ανταλλαγή πολιτικο-οικονομικών ωφελειών μεταξύ των κοινωνικών εταίρων (λογική του *quid pro quo*). Ενθαρρύνεται πρωτίστως η αμοιβαία δέσμευση των κοινωνικών εταίρων σε μια από κοινού προσπάθεια ανάπτυξης και εφαρμογής κατάλληλου ρυθμιστικού πλαισίου για τις επιχειρούμενες μεταρρυθμίσεις. Με άλλα λόγια, επιδιώκεται η συμφωνία για μια ελεγχόμενη ελαστικοποίηση της αγοράς εργασίας, επιλεκτική ευελιξία, ρυθμιζόμενη αναδιάρθρωση του κοινωνικού κράτους και συντονισμένη αποκέντρωση.¹ Από τη σκοπιά αυτή, οι μεταρρυθμιστικές τάσεις, ιδιαίτερα στην Ιταλία, διαγράφουν ένα ευρύ πεδίο προβληματισμού για την ανανέωση της σοσιαλδημοκρατίας αλλά και ένα ενδιαφέρον πεδίο συγκριτικής διερεύνησης για τους κοινωνικούς επιστήμονες.

Κοινό τόπο για πολλά από τα παραπάνω άρθρα αποτελεί η αναζήτηση μιας μεταρρυθμιστικής πολιτικής η οποία να εγγυάται τη διατήρηση του βασικού στοιχείου της ευρωπαϊκής ταυτότητας που συνίσταται στην ιδέα ότι «μια μεγαλύτερη κοινωνική δικαιοσύνη μπορεί όχι μόνο να συμβιώνει με μια μεγαλύτερη οικονομική ανάπτυξη, αλλά και να είναι κινητήρια δύναμή της». Ωστόσο, θα πρέπει να σημειωθεί ότι η δέσμευση προς αυτή την κατεύθυνση –τουλάχιστον στο επίπεδο των βασικών παραδοχών– δεν συνδέεται πάντοτε κατά ένα μονοσήμαντο τρόπο με τις επιχειρούμενες πρακτικές κοινωνικής μεταρρύθμισης στον ευρωπαϊκό χώρο. Εξάλλου, πολλά από τα μέτρα πολιτικής για την κοινωνική μεταρρύθμιση που εξετάζονται στον τόμο αυτόν εγκλείουν στοιχεία τα οποία με τη μία ή την άλλη μορφή εμπεριέχονται σε ένα ευρύ φάσμα στρατηγικών κοινωνικής μεταρρύθμισης: επί παραδείγματι, στη στρατηγική προώθησης της ιδέας της «ενεργού κοινωνίας» και στις εκδοχές αυτής της στρατηγικής στο πλαίσιο της σκοπιάς του «τρίτου δρόμου» (ή της σκοπιάς της «θετικής πρόνοιας»), όπως αυτά διατυπώνονται από τον Anthony Giddens και, σε επίπεδο κυβερνητικής πολιτικής, εφαρμόζονται από το Νέο Εργατικό Κόμμα στην Αγγλία ή, ακόμη, στην εναλλακτι-

1. Βλέπε, στο θέμα αυτό, Rhodes M., 1998, «Globalization Labour Markets and Welfare States: a Future of Competitive Corporatism?», στο M. Rhodes and Y. Meny (eds), *The Future of European Welfare: a New Social Contract?*, London, Macmillan, και Petmesidou M., «Labour Markets and Employment Policy in South Europe», στο Kohli M. and Novak M. (eds), *Will Europe Work?*, London, Routledge (υπό δημοσίευση).

κή στρατηγική των «κοινωνικών επενδύσεων» η οποία ακολουθείται στις σκανδιναβικές χώρες. Ίσως ένα κεφάλαιο στο τέλος του τόμου, στο οποίο θα επιχειρείτο μια κριτική αντιπαράθεση των απόψεων που εκτίθενται και μια παραπέρα συνθετική επεξεργασία των επιπτώσεων των απόψεων σε επίπεδο πολιτικής, θα βοηθούσε τον αναγνώστη να οριοθετήσει με μεγαλύτερη σαφήνεια εναλλακτικές (συγκλίνουσες ή αποκλίνουσες) μεταρρυθμιστικές προοπτικές.

Επιπλέον, ένα βιβλίο αφιερωμένο στα συστήματα κοινωνικής προστασίας στη Νότια Ευρώπη, όπου οι άτυπες μορφές κοινωνικής πρόνοιας –κυρίως μέσα από τη σημαντική συμβολή των γυναικών– εξακολουθούν να παίζουν κρίσιμο ρόλο, είναι απαραίτητο να συμβάλει ουσιαστικά στη διερεύνηση της ανισότητας των δύο φύλων σε σχέση με την κοινωνική προστασία. Αυτό καθίσταται ακόμη περισσότερο αναγκαίο, αν λάβει κανείς υπόψη του ότι στις χώρες της Νότιας Ευρώπης η αντιμετώπιση σύνθετων προβλημάτων –όπως της υπογεννητικότητας, της κρίσης του συστήματος κοινωνικής ασφάλισης αλλά και της προώθησης της γυναικείας απασχόλησης– απαιτεί πολύπλευρες παρεμβάσεις οι οποίες επηρεάζουν καθοριστικά την ατομική καριέρα και τη ζωή των γυναικών. Η προβληματική αυτή, ωστόσο, δεν αναπτύσσεται επαρκώς στο συλλογικό αυτόν τόμο.

Διακρίνει κανείς επίσης μια ανομοιογένεια ως προς το επίπεδο επιστημονικής τεκμηρίωσης των άρθρων,

καθώς ορισμένα κείμενα είτε έχουν περισσότερο το χαρακτήρα σύντομου σχολιασμού επίκαιρων μεταρρυθμιστικών ζητημάτων, είτε αναπτύσσουν μια εξαιρετικά γενικόλογη προοπτική με εννοιολογικές ασάφειες και ερμηνευτικές αδυναμίες. Για παράδειγμα, η κριτική που ασκεί ο Αφουξενίδης στην (υποτιθέμενη) ταύτιση της κοινωνικής πρόνοιας με το φορντικό μοντέλο ανάπτυξης, ώστε να καταδειχθούν τα μυθεύματα του μοντερνισμού, *βάλλει κατά αχυρανθρώπων* και υποδηλώνει έλλειψη εξοικείωσης με τις ιστορικο-πολιτικές και κοινωνικο-φιλοσοφικές διαστάσεις της πορείας ανάπτυξης της κοινωνικής πρόνοιας. Επίσης, διατυπώσεις, όπως: «η ανάπτυξη του κράτους-πρόνοιας στην Ελλάδα ήταν ανεξάρτητη του συστήματος κοινωνικής προστασίας» (Χλέτσος, σ. 274), ή: «στις χώρες της ΕΕ... η ύπαρξη κοινωνικής πολιτικής συνυπήρχε με την ανάπτυξη κράτους πρόνοιας» (σ. 275), μαρτυρούν έντονη εννοιολογική σύγχυση. Εξίσου προβληματική είναι και η άποψη ότι η αύξηση των μισθών σε ποσοστό λίγο πιο πάνω από το 50% του εργατικού δυναμικού, κατά τη δεκαετία του 1980, συνιστά ένδειξη διαμόρφωσης μιας «ομοιογενούς και συμπαγούς κοινωνικής ομάδας» στην οποία μπορούσε πλέον να στηριχθεί η ανάπτυξη του κράτους πρόνοιας στην Ελλάδα (Χλέτσος, σ. 277).

Αναμφισβήτητα, οι κριτικές αυτές παρατηρήσεις δεν μειώνουν τη σημασία της συμβολής του συλλογικού αυτού τόμου στον ακαδημαϊκό και πολιτικό διάλογο για τις προοπτικές του κοινο-

νικού κράτους στη Νότια Ευρώπη. Η ποιοτική στάθμη της πλειονότητας των κειμένων είναι ιδιαίτερα υψηλή και ο προβληματισμός για τις μεταρρυθμιστικές προοπτικές εξαιρετικά γόνιμος. Το βιβλίο αξίζει να διαβαστεί τόσο από τους ειδικούς στο χώρο της κοινωνικής πολιτικής όσο και από το ευρύτερο κοινό. Επιπλέον, εμπλουτί-

ζει τη βιβλιογραφία για την πανεπιστημιακή διδασκαλία μαθημάτων συγκριτικής κοινωνικής πολιτικής (σε προπτυχιακό και μεταπτυχιακό επίπεδο).

Μαρία Πετμεζίδου

Καθηγήτρια στο Τμήμα Κοινωνικής
Διοίκησης του Δημοκρίτειου
Πανεπιστημίου Θράκης